

κός, ἀκμάσας περὶ τὸ μέσον τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος καὶ καλούμενος οὕτως ὡς ἐμπειρικός ἰατρός¹.

38. Ἡ ἀρχαία σκέψις δὲν ἀμφιβάλλει οὐδὲ ταλαντεύεται μεταξὺ διαφορῶν γνωμῶν ἀλλ' εἶναι βεβαία περὶ τῆς ἀναληθείας πασῶν καὶ ἀδιάφορος πρὸς αὐτάς· ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ βεβαιότητος πορίζει ἐαυτῇ ἡρεμίαν καὶ ἀταραξίαν². Διαμφισβητεῖ καὶ αὐτῆς τῆς αἰσθήσεως τὰ ὑποκείμενα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ψέγει τοὺς νέους Ἀκαδημεικοὺς ὅτι λέγουσι περὶ τοῦ «εἶναι» ἀντὶ τοῦ «φαίνεσθαι», ὅτι λέγουσιν ἐπὶ παραδείγματος ὅτι «εἶναι» τι ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπωσι «φαίνεται»³. Ἴνα δὲ δείξωσιν οἱ σκεπτικοὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τι καθ' ἑαυτὸ ἀλλὰ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλο, ὅτι αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἔννοιαι ἡμῶν ἔχουσι μόνον σχετικὴν ἀξίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν προσήκουσα τῷ σοφῷ θέσις εἶναι ἢ ἐπιφύλαξις, ἢ ἐποχὴ, μετεχειρίζοντο ὠρισμένους λόγους, οἵτινες καλοῦνται καὶ τρόποι καὶ διακρίνονται ὑπὸ τοῦ Σέξτου εἰς ἀρχαιοτέρους καὶ νεωτέρους· ἐκεῖνοι δέκα τὸν ἀριθμὸν ἀποδίδονται εἰς τὸν Πύρρωνα, οὗτοι πέντε εἰς τὸν Ἀγρίππαν. Οἱ παλαιότεροι τρόποι⁴ στρέφονται κατὰ τῆς λεγομένης κοινῆς πίστεως εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων· καὶ ἄλλοι μὲν αὐτῶν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον ἄλλοι δὲ εἰς τὸ ἀντικείμενον ἄλλοι δὲ εἰς τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων. Οἱ δὲ νεώτεροι καὶ σπουδαιότεροι τρόποι⁵ καταστοχάζονται τοῦ προηγμένου νοῦ, τῆς φιλοσοφούσης διανοήσεως⁶.

¹ Τοῦ Σέξτου αἱ Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις καὶ τὰ βιβλία τὰ λεγόμενα πρὸς Μαθηματικοὺς παρέχουσι πολλὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καθόλου καὶ χρησιμεύουσιν ἰδίᾳ ὡς πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῆς σκέψεως.

² Σέξτ. Πυρρών. ὑποτυπ. 1, 12. 25—30.

³ Σέξτ. Πυρρών. ὑποτυπ. 1, 13, καὶ 14. 1, 226—233.

⁴ Οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τρόποι εἶναι οἱ ἑξῆς· 1) ὁ παρὰ τὴν τῶν ζώων ἐξαλλαγὴν· 2) ὁ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαφορὰν· 3) ὁ παρὰ τὰς διαφοροὺς τῶν αἰσθητηρίων κατασκευάς· 4) ὁ παρὰ τὰς περιστάσεις ἢ διαθέσεις· 5) ὁ παρὰ τὰς θέσεις καὶ τὰ διαστήματα καὶ τοὺς τόπους· 6) ὁ παρὰ τὰς ἐπιμειξίας· 7) ὁ παρὰ τὰς ποσότητας καὶ σκευασίας τῶν ὑποκειμένων· 8) ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι· 9) ὁ παρὰ τὰς συνεχεῖς ἢ σπανίας ἐγκυρήσεις· 10) ὁ παρὰ τὰς ἀγωγὰς καὶ τὸ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικὰς πίστεις καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις. (Ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἰδὲ αὐτόθι ἀπὸ σελ. 558—568).

⁵ Οἱ τρόποι οὗτοι εἶναι· 1) ὁ ἀπὸ τῆς διαφωνίας· 2) ὁ εἰς ἀπειρον ἐκβάλλων· 3) ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι· 4) ὁ ὑποθετικός· 5) ὁ διάλληλος. (Αὐτ. 568—570).

⁶ Ὁ Σέξτος (1, 7. πβλ. Διογ. Λαέρτ. 6, 69 ἐξ.) δεικνύει ὅτι εἰς τοὺς μνημονευθέντας πέντε τρόπους ἀνάγεται πᾶσα σκεπτικὴ ζήτησις.

Διὰ πάντων τούτων καταπολεμεῖται ἡ δογματικὴ φιλοσοφία, ἣτις ἐν οἰαδήποτε μορφῇ ἐμφανιζομένη παραδέχεται τι ὡς ὄντως ὄν¹.

39. Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῆς στωικῆς καὶ τῆς ἐπικουρείου καὶ ἰδίᾳ τῆς σκεπτικῆς θεωρίας, ἔτι δ' ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐπιτέλλοντος ἤδη καὶ τὸν κόσμον μετασχηματίζοντος χριστιανισμοῦ προέκυψεν ἡ τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν περίοδον ἀποτελοῦσα θρησκευτικὴ φιλοσοφία². Ταύτης δὴ κυριωτάτη ἐστὶ ἐχρησίμευσεν ἡ Ἀλεξάνδρεια³, ἣτις ἦτο τὸ περιφανέστατον κέντρον τῶν ἐπιστημῶν—ἐνθα διεσταυροῦντο καὶ συνηντῶντο πᾶσαι αἱ θρησκείαι καὶ μυθολογίαι τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως—καὶ ἡ λαμπρὰ πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων τῶν ἐνθέρμων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης προστατῶν⁴. Τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος φιλοσοφίας ὑποκείμενον εἶναι ὁ θεὸς καὶ ὁ ἐξ ἐκείνου ἀπορρέων κόσμος· ὁ τὰ πάντα ἐμπεριέχων καὶ διέπων θεὸς παράγει τὸν κόσμον κατὰ τινὰ τρόπον ἀπορροῆς. Τὰ δὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ ἐξαίροντα μάλιστα τρία ἀρχαιότερα φιλοσοφήματα, τὸ πυθαγόρειον καὶ τὸ πλατωνικὸν καὶ τὸ ἀριστοτελικόν, προσπίπτουσιν ἤδη ὡς κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνακαινίζονται καὶ συγχωνεύονται· διὸ καὶ χαρακτηρίζεται συνήθως ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀναφανείσα φιλοσοφία ὡς ἐκλεκτικὴ⁵.

¹ Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀνεφάνη ἡ σκέψις εὐροῦσα ἀντιπρόσωπον τὸν Schulze, ὅστις ἐν τῷ «Αἰνησιδήμῳ» καὶ ἄλλοις ἔργοις ἀνέπτυξε τὴν σκεπτικὴν θεωρίαν ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Λεϊβνίτιον καὶ τὸν Κάντιον. Ἡ νεωτέρα σκέψις καταλείπει ἀναμφίλεκτον τὴν πραγματικότητα τῶν ὄντων καὶ ἰσχυρίζεται μόνον ὅτι ἐξ αὐτῶν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν νόημα. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀποκαλεῖ ὁ Ἐγελος κατωτέρα καὶ τῆς «φιλοσοφίας τῶν χωρικῶν», διότι καὶ οὗτοι γινώσκουσιν ὅτι τὰ ἐπίγεια εἶναι παροδικὰ καὶ ὅτι τὸ «εἶναι» αὐτῶν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μὴ εἶναι. (Αὐτ. 557).

² 19, 3 ἐξ. 31 ἐξ.

³ Ἄλλαι παρὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν πόλεις φιλοσοφικῆς ἐνεργείας ἦσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ρώμη, ἐκείνη μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀναξαγόρου αὕτη δὲ ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως τῆς πρόσθεν μνημονευθείσης πρεσβείας τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων.

⁴ Οἱ Πτολεμαῖοι ἱδρῦσαν τὴν περιώνυμον Βιβλιοθήκην καὶ τὸ Μουσεῖον (εἶδος Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν) καὶ ἐποίησαν διὰ τῶν ἑβδομήκοντα τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Π. Διαθήκης. Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκεῖνο συνῆγον τοὺς φιλοσόφους καὶ ἄλλους λογίους, οἵτινες ἀμειβόμενοι καὶ τιμώμενοι ἀφωσιοῦντο εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. (Αὐτ. 35).

⁵ Πρῶτος ἐκάλεσε τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ἐκλεκτικὴν ὁ Brucker (Hist. crit. philos. 2, 193) καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Γάλλοι. Ἀλλ' ὁ Ἐγελος παρατηρεῖ ὅτι ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς δὲν εἶναι ἀκριβὴς τεθέντος ὅτι ἐκλεκτικοί

40. Πρῶτος ἐκπρόσωπος τῆς νέας τροπῆς τῆς διανοήσεως τῆς συνενούσης τὴν ἀνατολικὴν καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ ἐξ Ἰουδαίων λόγιος Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Οὗτος ἐγεννήθη περὶ τὸ 20 π. Χ. καὶ ἀπέθανεν ἐπὶ Κλαυδίου. Εὐδόκιμον ἔχων ὄνομα ἐπέμφθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων πρεσβευτῆς εἰς Ρώμην, ὅπως συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῶν ὁμοεθνῶν πρὸς τὸν Καλλιγόλαν κατὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ἀπίωνος. Συνέγραψε δὲ πολλὰ καὶ ποικίλα ἔργα κατὰ τὸ πλεῖστον περισωθέντα¹. Καὶ ἦτο μὲν ἐμπεφορημένος ἀκρας εὐλαβείας πρὸς τὰς ἁγίας Γραφὰς ὡς κατὰ θεϊαν ἔμπνευσιν γεγραμμένας ἐθαύμαζε δὲ πάλιν σφόδρα τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους καὶ μάλιστα τὸν Πλάτωνα. Προθυμούμενος νὰ συμβιβάσῃ ἐκείνας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐφήρμοζε τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ εὐρίσκη ἐν οἰωδήποτε χωρίῳ τοῦ ἱεροῦ κειμένου οἰονδήποτε αὐτὸς ἤθελε νόημα. Κυριώτατον δὲ σκοπὸν θεωρεῖ τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ φρονεῖ ὅτι τοῦτον δύναται νὰ προσίδη μόνον ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς δι' ἐκστάσεως καὶ θείας ἐπενεργείας², εἰς ἣν ἐποπτεῖαν συντελεῖ ἡ ἠθικὴ καθαρότης. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐξαίρεται τὸ ἀδιάγνωστον τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, περὶ οὗ γινώσκομεν ὅτι ὑπάρχει οὐχὶ δὲ τί εἶναι. Ἀκριβῆς εἰκὼν τοῦ θεοῦ καὶ ἀπαύγασμα αὐτοῦ εἶναι ὁ Λόγος, ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ θεοῦ καὶ πρεσβύτατος ἀπάντων τῶν νοητῶν, ὁ ἡγεμὼν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἡ ἰδέα τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχέτυπον τῶν παραδειγμάτων ἀπάντων, ὁ πρεσβευτῆς καὶ ἔξαρχος τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Ἀπὸ τοῦ Λόγου δὲ τούτου, τοῦ ἡρεμοῦντος πρώτου τῆς νοήσεως κόσμου, διακρίνεται ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ θεοῦ ὡς ἐνέργεια καὶ δημιουργία τοῦ κόσμου. Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου μεσολαβοῦσιν αἱ ἰδέαι τοῦ θεοῦ, αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς δορυφόροι καὶ ὑπηρέται αὐτοῦ, ὡς ἄγγελοι καὶ δαίμονες. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κόσμου τίθεται παρὰ τὴν θεϊαν δύναμιν καὶ ἄλλη τις δευτέρα ἀρχή, ἡ ὕλη, ἣτις κατὰ πλατωνικὸν τρόπον περιγράφεται ὡς «μὴ ὄν», ὡς στέρησις³. Ἐν

καλοῦνται συνήθως οἱ ἄνευ ἀκολουθίας ἐραυζόμενοι ἐκ διαφόρων φιλοσοφίῶν. Οἱ δὲ Ἀλεξανδρινοὶ ἐτίθεντο μὲν βάσιν τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἐχρησιμοποιοῦν δὲ καὶ τὰς μετὰ τὸν Πλάτωνα ἀναπτυχθείσας θεωρίας. Τούτου ἕνεκα τὴν προκειμένην φιλοσοφίαν, ἔχουσαν εὐρυτάτην ἑκτασιν (διότι περιλαμβάνει καὶ τὴν φιλώνειον, τὴν καρβαλικὴν καὶ τὴν γνωστικὴν θεωρίαν), χαρακτηρίζει ὁ Ἐγελος ὡς νέαν πλατωνικὴν. (Αὐτ. 32 ἐξ).

¹ Αὐτ. 18 ἐξ.

² Περὶ συγχ. διαλ. 358. Περὶ κοσμ. 15. Περὶ ἀποικ. Ἀβρ. 518.

³ Περὶ κοσμ. 4. Περὶ ζ. εἰς θυσ. 857.

δὲ τῷ καθορισμῷ τῶν μερῶν τοῦ κόσμου καὶ τῇ περὶ τὴν τελειότητα διακρίσει αὐτῶν ὑπέστη ὁ Φίλων τὴν ἐπίδρασιν τῆς Π. Διαθήκης. Αἱ κυριώταται ἔννοιαι τοῦ φιλοσοφήματος τούτου εἶναι αἱ τοῦ θεοῦ, τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἐποπτείας τοῦ θεοῦ¹.

41. Περὶ τὰς αὐτὰς ἐννοίας ἡσχολήθησαν ἡ καββαλικὴ φιλοσοφία² καὶ ἡ γνωστικὴ θεολογία. Καβάλλα καλεῖται ἡ ἀπόρρητος τῶν Ἰουδαίων σοφία, ἣν περιέχουσι δύο βιβλία, τὸ βιβλίον τῆς δημιουργίας (Ἰεζιρά) καὶ τὸ τῆς λάμψεως (Σωχάρ)³· ἀμφότερα μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικὴν ἐν τῷ 17ῳ αἰῶνι. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ βιβλίον τοῦ ῥαββίνου Ἀβραὰμ Cohen Irga τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ πύλη τῶν οὐρανῶν» (Porta caelorum). Ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις ἐπάρχουσι θεμελιώδεις τινὲς ἄξιοι λόγου ἐννοιαί, ἀφ' ὧν ὁμῶς ἐγένετο ἀπόκλισις εἰς φαντασιοπληξίας. Κατὰ τὴν Καβάλλαν, ὅπως ἐκ τοῦ ἐνὸς προέρχονται οἱ ἄπειροι ἀριθμοί, οὕτω καὶ ἐκ τῆς πρώτης μονάδος, τοῦ θεοῦ, ἀπορρέουσι πάντα τὰ ὄντα⁴. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ ἀρχῇ ἐμπεριέχονται πάντα οὐχὶ κατὰ τὴν μορφήν ἀλλὰ κατὰ τὴν αἰτίαν⁵. Ἡ πρώτη ἀπορροὴ τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ Ἀδὰμ Κάδμος, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ μικρόκοσμος, ὁ Λόγος. Ἐκ δὲ τούτου πάλιν ἀπορρέουσιν αἱ δέκα Σεφировθ, φωτειναὶ ἀπορροαί, ἐξ ὧν προῆλθον οἱ κόσμοι ἀποτελοῦντες καὶ αὐτοὶ βαθμολογικὴν σειρὰν· τελευταῖος εἶναι ὁ ἔνυλος καὶ αἰσθητὸς κόσμος⁶.

42. Παραπλήσιαί τινες δοξασίαι ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς λεγομένοις γνωστικοῖς, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ τοῦ θεοῦ γνῶσις. Ὁ Βασιλείδης, ἐκ τῶν διαπρεπεστάτων γνωστικῶν, ἀπέφαινε ἀρχὴν πάντων τὸν ἀγέννητον καὶ ἄρρητον θεὸν (Ἐνσῶφ τῆς Καβάλλας), τὸ ὄν καὶ ἄνωνόμαστον⁷. Ἐκ τοῦ θεοῦ προέρχεται ὁ νοῦς, ὁ λόγος, ἡ σοφία, ἡ δύναμις· ἐπακολουθοῦσιν οἱ ἄρχοντες, οἱ ἡγεμόνες τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Τὸ ἐνταῦθα δὲ μάλιστα προέχον ζήτημα εἶναι ἡ κάθαρσις τῆς ψυχῆς, ἡ ἐκ

¹ Αὐτ. 18—26.

² Αὐτ. 26—29.

³ Ἐκείνου μὲν συγγραφεὺς φέρεται ὁ ῥαββῖνος Ἀκιβᾶς, τούτου δὲ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Σίμων Ben Jochai.

⁴ Irga, Porta caelorum 1, 4.

⁵ Irga 1, 6.

⁶ Irga 2, 1. 5, 7.

⁷ Ἄλλοι γνωστικοί, ὡς ὁ Μαρκίων, καλοῦσι τὸ πρῶτον ὄν ἀδιανόητον (ἀγεννώητον), ἀνούσιον, μονότητα καὶ σιγήν. Παρ' ἐκεῖνο διακρίνονται αἱ ιδέαι, οἱ ἄγγελοι, οἱ αἰῶνες, χαρακτηριζόμενοι ὡς λόγοι, ῥίζαι, σπέρματα, πληρώματα, καρποί. Ἐκαστος δὲ αἰὼν ἐμπεριέχει ἴδιον κόσμον.

τῆς ὕλης ἐπιστροφή αὐτῆς εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν εἰρήνην. Τὸ ἀρχέγονον ὄν ἐμπεριέχει πᾶσαν τελειότητα ἀλλὰ μόνον δυνάμει· ὁ δὲ νοῦς εἶναι ἡ πρώτη ἀποκάλυψις τοῦ ἀπορρήτου. Καὶ τὰ δημιουργήματα δὲ πάντα δύνανται ἐνούμενα μετὰ τοῦ θεοῦ νὰ κοινωνήσωσι τῆς ἀληθοῦς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀπ' αὐτῆς προϊούσης εἰρήνης. Ὁ *Οὐαλεντῖνος* καὶ ἄλλοι καλοῦσι τὸ Πρῶτον καὶ αἰῶνα (τέλειον αἰῶνα ἐν ἀοράτοις καὶ ἀκατονομάστοις ὑψώμασιν), ἔτι δὲ βυθὸν καὶ προαρχὴν καὶ προπάτορα. Ἐκ τούτου δὲ ὡς τοῦ ἀκροτάτου αἰτίου προέρχεται σειρὰ ὅλη ὑπερκοσμίων δυνάμεων, αἵτινες ὀνομάζονται αἰῶνες καὶ συναποτελοῦσι τὸ «πλήρωμα». Τὸ σύνολον τῶν πληρωμάτων εἶναι ὁ κόσμος τῶν αἰώνων, τὸ καθόλου πλήρωμα τοῦ βυθοῦ. Ἡ ἐκκλησία δ' ὅμως ἤλεγξε καὶ ἀπέρριψε τὰς δοξασίας τῶν γνωστικῶν ὡς αἰρετικάς¹.

43. Ἐτι περαιτέρω ἐχώρησεν ἡ τὸ τέλος τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσα νέα πλατωνικὴ σχολή², ἧς διδάσκαλος ἐκ τῶν πρώτων μνημονεύεται Ἀμμώνιος ὁ Σακκᾶς (ἀποθανὼν τῷ 243 μ. Χ.)· ἀλλὰ τούτου οὔτε συγγράμματα ἔχομεν οὔτε τὰς θεωρίας γινώσκομεν³. Μαθητῆς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Λυκοπόλεως τῆς Αἰγύπτου Πλωτῖνος (205—270 μ. Χ.), ὅστις εἰς Ῥώμην μεταβὰς καὶ ἐκεῖ γενικοῦ ἀπολαύων σεβασμοῦ ἴδρυσεν Σχολὴν καὶ τὴν οἰκείαν διδασκαλίαν ἐν 54 βιβλίοις κατέγραψεν⁴. Οὗτος ψέγει τοὺς γνωστικούς ὡς οὐδὲν λέγοντας περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς οὐδὲ περὶ τοῦ τρόπου τῆς μορφώσεως καὶ καθάρσεως τῆς ψυχῆς⁵· ἀντιτάττεται δὲ πάλιν πρὸς τὸν προκόπτοντα χριστιανισμόν καὶ πειρᾶται νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πίστιν εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς θεοὺς, εἰς τὴν θαυματοποιὸν δύναμιν τῶν θυσιῶν καὶ τῶν εἰδώλων, εἰς τὴν θεουργίαν καὶ τὴν μαγείαν⁶. Τοιαύτης πίστεως ἐμφορούμενος συναισθάνεται θαυμασμόν πρὸς τὸ κάλλος τοῦ κόσμου καὶ μέμφεται τοὺς γνωστικούς τοὺς καταφρονοῦντας αὐτοῦ⁷. Πρῶτον δὲ ὄν παραδέχεται καὶ οὗτος, ὅπως καὶ ὁ Φίλων, τὸ καθαρὸν εἶναι, τὸ ἀναλ-

¹ Αὐτ. 29—31.

² Ὁ Ἔγγελος τὴν ἀληθῶς νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀποκαλεῖ ἀλεξανδρειανήν· ἀλλ' οὐχὶ προσφυῶς, διότι ἔδρα αὐτῆς δὲν ἦτο μόνον ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀλλὰ καὶ ἡ Ῥώμη καὶ αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ Βυζάντιον.

³ Ἐκ τῶν πολυαρίθμων μαθητῶν τοῦ Ἀμμωνίου ἦσαν ὁ Λογγῖνος καὶ ὁ Ὠριγένης. (Αὐτ. 36).

⁴ Τὰ καταλειφθέντα βιβλία τοῦ Πλωτίνου ἐξέδωκεν ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Π ο ρ φ ὄ ρ ι ο ς διελὼν εἰς ἕξ Ἐννεάδας.

⁵ Ἔγγελος 19, 41 ἐξ.

⁶ Ἐννεάδ. 3, 6, 6, 9, 1—2.

⁷ Ἐννεάδ. 2, 9.

λοίωτον καὶ αἴτιον παντὸς φαινομένου εἶναι· ἐκεῖνο ὑπάρχει οὐσιώδης ἐνότητος, οὐδεμίαν ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ πολλότητα, οὐσία πασῶν τῶν οὐσιῶν¹ εἶναι, ὅπως παρὰ Παρμενίδην καὶ Ζήνωνι, μόνον τὸ ἀπόλυτον καὶ καθαρὸν εἶναι, ἢ, ὅπως παρὰ τῷ Πλάτῳ καὶ μάλιστα τῷ Ἀριστοτέλει, τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Ἐξ ἐκείνου πάντα ἤρτηνται καὶ ἐκείνου πάντα ἐφίενται· πάντα χρῆζουσιν ἐκείνου, ὅπερ εἶναι αὐτὸ ἀνευθεές, τὸ μέτρον καὶ τὸ ὄριον πάντων. Ἀλλ', ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὁ θεὸς εἶναι τόσον ὑπέροχος καὶ ὑπέρτερος πάντων, ὥστε οὐδὲν κατηγορημα, οὐδὲ τὸ «τοῦ εἶναι» καὶ τῆς οὐσίας, ἀρμόζει αὐτῷ, οὐδὲν δὲ ὄνομα δύναται νὰ ἐκφράσῃ ἐκεῖνο· εἶναι ὑπέρκαλος, ὑπεράγαθος, ὑπερούσιος, ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ βούλησιν, ἐπέκεινα τῶν ἀρίστων². Ἐξ ἐκείνου δὲ προῆλθον πάντα καὶ δὴ κατὰ τρόπον, ὅστις ἔνεκα τῆς φύσεως τοῦ Πρώτου εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ φιλοσοφικῶς καὶ μόνον διὰ τῆς ἐπικουρίας μεταφορικῶν εἰκόνων παρίσταται³. Λέγεται λοιπὸν ὅτι τὸ Πρῶτον ἔνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ ὑπερεκχειλίζει, ὅτι γεννᾷ περιλάμπριν ὡς τὸ ἀρχέγονον φῶς, οὗ αἱ αὐγαὶ καὶ λαμπηδόνες ὅσῳ μᾶλλον ἀφίστανται ἀπὸ τῆς φωτεινῆς ἐστίας τοσούτῳ ἀσθενέστεραι γίνονται μέχρι οὗ καταστῶσι σκιερὰ καὶ σκοτεινὰ. Πρώτη ἀπόρροια τῆς θεότητος εἶναι ὁ νοῦς⁴ περιέχων ἐν ἑαυτῷ τὰς καθαρὰς ἐννοίας (τοὺς λόγους), τὰς ἰδέας, αἴτινες θεωροῦνται ὡς πρότυπα τῶν ὄντων καὶ ὡς ἐνεργοῦσαι δυνάμεις συναποτελοῦσαι τὸν νοητὸν κόσμον⁵. Ὁ νοητὸς κόσμος δὲν μένει ἐν ἑαυτῷ ἀλλὰ τείνει νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ νὰ ἐνσαρκωθῇ· ἐκ τῆς τάσεως ταύτης προκύπτει τὸ γέννημα τοῦ νοῦ, ἢ τοῦ κόσμου ψυχὴ, ἐξ ἧς ἐκπηγάζουσιν αἱ ψυχαὶ ἕκασται ἀποτελοῦσαι τὸ κατώτατον ὄριον τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν κόσμου. Ὡς ἐσχάτη ἀπορροή ὑπάρχει ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐν ᾧ ἡ ὕλη εἶναι τὸ στοιχεῖον τῆς μεταβολῆς, τῆς ἀοριστίας καὶ τῆς ἀντιθέσεως, κατ' ἀκολουθίαν ἢ αἰτία πάσης κακίας καὶ ἐλλείψεως⁶. Ὅθεν καθίσταται εὐδὴλον τὸ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπαγορευόμενον καθῆκον· Αὕτη δηλαδὴ ὀφείλει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ κακοῦ, ὅπερ εἶναι ἀσθένεια ἐκ τῆς παρουσίας τῆς ὕλης προερχομένη, καὶ νὰ ἐπαν-

¹ Ἐννεάδ. 3, 6, 6, 6, 9, 1--2.

² Ἐνεάδ. 5, 2, 1, 6, 2, 9, 6, 8, 8, 6, 9, 6. Ἐγγελοσ 19, 47—50.

³ Ἐννεάδ. 5, 8, 1. πβλ. 5, 1, 7, 3, 8, 4.

⁴ Τὸ προελθὸν ἐκ τοῦ Πρώτου ἐπιστρέφει πρὸς τὸ Ἐν ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ἀγαθόν· ἢ ἐπιστροφή τοῦ παραχθέντος εἰς τὴν πρώτην ἐνότητα εἶναι ὁ νοῦς. (Ἐννεάδ. 5, 2, 1, 5, 1, 7, 6, 9, 2).

⁵ Ἐννεάδ. 5, 3, 5, 6, 2, 8, 2, 4, 4. κ. ἄ.

⁶ Ἐννεάδ. 2, 4, 4, 3, 6, 7.

έλθη εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀρχήν· ὁ σκοπὸς ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀρετῆς, τῆς γνώσεως καὶ τῆς νοητικῆς ἐποπτείας (ἐκστάσεως)¹. Ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφίᾳ, οὗ αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ ποιοῦσιν ἔκδηλον τὸν πανθεϊκὸν χαρακτῆρα, κρατεῖ στενὴ συνάφεια καὶ ἀλληλουχία θεοῦ καὶ κόσμου, νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ· εὐλόγως δὲ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ κόσμου οὐχὶ μᾶλλον πλατωνίζει ἢ ἀριστοτελίζει².

44. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλωτίνου σπουδαιότατος ἐγένετο *Πορφύριος ὁ Τύριος* (ἀποθανὼν τῷ 304 μ. Χ.) ὁ τὸν βίον τοῦ διδασκάλου γράψας καὶ τὰ ἔργα ἐκείνου ἐκδούς· ἡ περισωθεῖσα πλὴν ἄλλων εἰσαγωγῆ αὐτοῦ εἰς τὰς Κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους μαρτυρεῖ ὅτι ἠσμένειζεν εἰς τὰς λογικὰς ζητήσεις. Ὁ δὲ *Ἰάμβλιχος ὁ Σύρος* (ἀποθανὼν περὶ τὸ 333 μ. Χ.), ὃν οἱ μαθηταὶ προσηγόρευον θεῖον, ἔγραψε περὶ τοῦ βίου τοῦ Πυθαγόρου καὶ περὶ τῶν μυστηρίων τῶν Αἰγυπτίων ἀλλὰ τὴν φιλοσοφίαν ἤκιστα προήγαγε μᾶλλον δ' ἐφρόντισε περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ ἐθεράπευσεν ἰδίᾳ τὴν μαγείαν καὶ θεουργίαν. Ἡ φαντασιώδης αὐτοῦ νόησις πυκνοῖ πάσαν ἔννοιαν εἰς χωριστὴν ὑπόστασιν καὶ μεταβάλλει τὸν νοερὸν κόσμον εἰς κράτος δαιμόνων καὶ ἀγγέλων³.

45. Σπουδαιότερος ἐγένετο ὁ *Πρόκλος*, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 412⁴ καὶ ἐσπούδασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν εἶτα δ' ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῖς νέοις πλατωνικοῖς Πλουτάρχῳ καὶ Συριανῷ. Ἐμυήθη πάντα τὰ μυστήρια, ἐμελέτησε τὰς παντοδαπὰς λατρείας καὶ τελετουργίας καὶ ἀπέφαινεν ἑαυτὸν ἱεροφάντην ὅλου τοῦ κόσμου. Θεωρῶν δὲ πᾶσαν ἀνωτέραν γνῶσιν ὡς μυστήριον προσένεμε μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὰ ὄρφικὰ μυστήρια⁵ καὶ τοὺς χαλδαϊκοὺς χρησμούς. Ὁ εὐμαθὴς οὗτος καὶ λόγιος ἅμα δὲ ἀσκητὴς καὶ θεουργὸς ἀνὴρ⁶ κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα, ἐν οἷς ὑπομνήματα εἰς πλατωνι-

¹ Ἐγελος 19, 51 ἐξ. πβλ. καὶ 44 ἐξ.

² Ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας παρέλαβεν ὁ Πλωτῖνος πρὸς ἄλλοις τὰς ἐννοίας τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας ἐκ δὲ τῆς στωικῆς τὸν Λόγον. (Αὐτ. 40).

³ Περί τε τοῦ Πορφυρίου καὶ τοῦ Ἰαμβλίχου διαλαμβάνει ὁ Ἐγελος συντομώτερον ἢ ὅσον τις προσεδόκα, (Αὐτ. 69—71).

⁴ Οἱ γονεῖς τοῦ Πρόκλου κατήγοντο ἐκ τῆς πόλεως τῆς Λυκίας Ξάνθου, ἧς θεοὶ πολιοῦχοι ἦσαν ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἀθηνᾶ.

⁵ Τὸν Ὀρφέα ἐθεώρει ὡς εἰσηγητὴν πάσης ἑλληνικῆς θεολογίας.

⁶ Βιογράφος τοῦ Πρόκλου ἐγένετο *Μαρίνος* ὁ Νεαπολίτης, ὅστις εἰκονίζει αὐτὸν ὡς μέγαν θαυματοποιόν. Ἐξῆ ἐκεῖνος οἶονεῖ ἐν τῇ λατρείᾳ, ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ τῇ νέᾳ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ.

κοῖς διαλόγους, Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας καὶ Στοιχείωσιν θεολογικήν. Διακρίνεται ἱκανῶς ἀπὸ τοῦ Πλωτίνου, διότι εἰς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προσποιεῖ ἀκριβεστέραν μορφήν καὶ συστηματικωτέραν διάταξιν· ἀσχολεῖται μετὰ ὀξυνοίας περὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ ἑνός καὶ δεικνύει τὰς μορφὰς αὐτοῦ ἐμφαίνων τὸ ἓν ὡς πολλὰ καὶ τὰ πολλὰ ὡς ἓν¹. Ἡ ἀπόλυτος ἐνότης καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ συστήματος τούτου²· τελεῖται δὲ ἡ ἀνάπτυξις κατὰ τρόπον τριαδικὸν καὶ δὴ οὕτως ὥστε ἐκάστη βαθμὶς τῆς τριάδος ἀποτελεῖ νέαν τριάδα. Ὁ γενικὸς δηλαδή νόμος, καθ' ὃν τὸ προκείμενον σύστημα ἀπαρτίζεται, εἶναι ὁ τῆς τριαδικῆς ἀναπτύξεως. Τὸ παραγόμενον εἶναι ἔνθεν μὲν ὅμοιον ἔνθεν δὲ ἀνόμοιον πρὸς τὸ παράγον· ὡς ὅμοιον μὲν μένει ἐν τῷ αἰτίῳ αὐτοῦ, ὡς ἀνόμοιον δ' ἐξέρχεται (προέρχεται) ἐξ ἐκείνου, ὡς συγγενὲς δὲ ῥέπει πρὸς αὐτὸ ὡς οἰκείαν ἀρχὴν καὶ τείνει νὰ ἐνωθῆ. Οὕτω δὲ «μονή», «πρόοδος» καὶ «ἐπιστροφή» εἶναι τὰ τρία σημεῖα τὰ ἀεὶ ἐπαναλαμβανόμενα κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὄντων ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ἀρχῆς. Ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ἀναπτύξεως εἶναι τὸ πρῶτον ὄν, ὅπερ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πρόκλου, καθὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου, ὡς ἀπολύτως ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν ἰστάμενον, ὑπέρτερον τοῦ ἑνός. Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ἀληθῶς ὑπάρχον, ἐξερχόμενον ἐξ ἑαυτοῦ, εἶναι ἡ ζωὴ· ἐκ δὲ τῆς ἀναπτύξεως τῶν στοιχείων, ἅτινα ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ ζωῇ, ἐκπηγάζει ὁ νοῦς καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἡ ψυχὴ³. Τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τῆς πρώτης καὶ ὑπερουσίου ἐνάδος δὲν γίνεται ἀμέσως (ὅπως παρὰ Πλωτίνῳ) ἡ μετάβασις εἰς τὸν νοῦν ἀλλὰ παρεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῶν διάμεσον μέλος. Ἐκ τῆς πρώτης δηλαδή ἐνάδος προέρχονται ἀμέσως αἱ «αὐτοτελεῖς ἐνάδες», αἵτινες παρίστανται ὡς καθαροὶ καὶ ὑπερούσιοι ἀριθμοὶ καὶ ὀνομάζονται ὕψιστοι θεοί. Μετὰ τούτους ἔρχεται ἡ χώρα, ἣν ὁ μὲν Πλωτῖνος ὠνό-

¹ Τὰς καθαρὰς καὶ καθολικὰς ἐννοίας τὰς ἐν τῷ Παρμενίδῃ τοῦ Πλάτωνος ἀπαντώσας, ὡς τὴν ἐννοίαν τῆς ἐνότητος, τῆς πολλότητος, τῆς οὐσίας καὶ τὰς τοιαύτας, θεωρεῖ ὁ Πρόκλος ὡς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου ὄντος· δεικνύει δὲ κατὰ τὴν πλατωνικὴν διαλεκτικὴν ὅτι πάντες οἱ διορισμοὶ καὶ μάλιστα ὁ τῆς πολλότητος ἀναλύονται καὶ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν ἐνότητα. (Αὐτ. 73 ἐξ.).

² Ἐκ τοῦ ἑνός προέρχονται τὰ πολλὰ ἀλλ' ὁ πολλαπλασιασμός δὲν αἶρει οὐδ' ἐλαττοῖ τὴν ἐνότητα. Τὰ πολλὰ μετέχουσι τῆς ἐνότητος ἀλλ' ἡ ἐνότης δὲν μετέχει τῆς πολλότητος. (Στοιχ. θεολ. 27. 2, 101. 3, 119). Ὁ Πρόκλος ἐφαρμόζει ποικίλην διαλεκτικὴν, ὅπως δείξῃ ὅτι τὰ πολλὰ δὲν ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ, δὲν εἶναι αἰτία τῶν πολλῶν, ἀλλ' ὅτι πάντα ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν ἐνότητα, ἣτις εἶναι ἡ αἰτία τῶν πολλῶν.

³ Περὶ Πλατ. θεολ. 3, 127. 141. Στοιχ. θεολ. 192.

μασε νοῦν ὁ δὲ Πρόκλος ἤδη διακρίνει εἰς τρεῖς περιοχάς, ἦτοι εἰς τὸ νοητὸν ἢ τὴν οὐσίαν, εἰς τὸ νοητὸν ἅμα καὶ νοερὸν ἢ τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ νοερὸν ἢ τὸν νοῦν. Ἐκάστη πάλιν τῶν περιοχῶν τούτων διακρίνεται καὶ πολλαπλασιάζεται, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ πλούσιον τάξεων σύστημα ἐπιτήδειον εἰς ἐνοίκισιν τοῦ πλήθους τῶν ἐθνικῶν θεῶν¹.

46. Διὰ τοῦ Πρόκλου ἔφθασεν ἡ νέα πλατωνικὴ Σχολὴ εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον καὶ προσέλαβε τὴν τελευταίαν μορφήν, ἐν ἣ παρεδόθη εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ ἐμελετήθη ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα. Καὶ κατέλιπε μὲν οὗτος πολλοὺς μαθητὰς καὶ ἱκανοὺς διαδόχους ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ἐκεῖνον κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπιβολήν². Ὅτι ὁ Ἑγελος εἰς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καθόλου καὶ εἰς τὸν τελειωτὴν αὐτῆς Πρόκλον ἰδίᾳ προσέβλεπε μετὰ συμπαιθείας καὶ θαυμασμοῦ³, ἦτο φυσικὸν καὶ εὐλογον⁴.

41. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

1. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον περιλαμβάνουσαν χίλια περίπου ἔτη (ἀπὸ Θαλοῦ μέχρι Πρόκλου) ἐπακολουθεῖ ἡ δευτέρα, ἣτις ἐκτείνεται

¹ Περί τοῦ Πρόκλου ἰδὲ αὐτ. 71—92.

² Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πρόκλου ἐγένοντο Ἀμμώνιος ὁ Ἑρμείου, ὁ Ἀσκληπιόδοτος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ πρόσθεν μνημονευθεὶς βιογράφος καὶ διάδοχος τοῦ Πρόκλου ἐν τῇ σχολαρχίᾳ Μαρῖνος. Ὁ δὲ μαθητὴς τούτου Δαμάσκιος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος διδάσκαλος τῆς νέας πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Διότι τῷ 529 μ. Χ. διὰ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ αἱ ἐν Ἀθήναις Σχολαὶ ἐκλείσθησαν καὶ οἱ ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἐξεδιώχθησαν. Τότε ὁ Δαμάσκιος μεθ' ἑξ ἑταίρων, ἐν οἷς καὶ ὁ Σιμπλικίος, ἀπεδήμησαν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας Χοσρόην· ἀλλὰ διαψευσθέντες τῶν ἐλπίδων ταχέως ἐπέστρεψαν. (Αὐτ. 93).

³ Ὁ Ἑγελος ἐπαινῶν τὴν νέαν πλατωνικὴν Σχολὴν παρατηρεῖ ὅτι αὕτη γινώσκει τὸ Ἀπόλυτον ὡς συγκεκριμένον, ὅτι λαμβάνει τὴν ἰδέαν κατὰ τὸν ὅλως συγκεκριμένον αὐτῆς διορισμὸν ὡς τριαδικότητα, τριάδα τριάδων χωρουσῶν ἐφεξῆς εἰς ἄλλας ἀπορροάς. Οἱ νέοι πλατωνικοὶ κατενόησαν τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος ἀλλὰ δὲν ὠρμήθησαν ἀπὸ τῆς ἀπείρου ὑποκειμενικότητος οὐδὲ γινώσκουσι τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν, τὸ ἐγώ, τὴν ἀπειρον ἀξίαν τοῦ ὑποκειμένου. (Αὐτ. 95).

⁴ Τὴν οἰκειότητα καὶ συγγένειαν τοῦ Ἑγέλου πρὸς τὸν Πρόκλον νοεῖ τις εὐχερῶς ἐνθυμούμενος ὅτι καὶ ἐκεῖνος ὑποκείμενον τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ Ἀπόλυτον κατὰ τὴν τριαδικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν.

μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ περιλαμβάνει ὡσαύτως μίαν χιλιετηρίδα¹ Ἐνῶ κατ' ἐκείνην ἡ φιλοσοφία ἐκράτει ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, κατὰ ταύτην εἶναι συνημμένη πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἡ φιλοσοφία νῦν συνυπάρχει μετὰ τῆς ἐπιφανοῦς θρησκείας, ἧς προτανεύει ἡ ἔννοια ὅτι τὸ ἀπόλυτον εἶναι πνεῦμα, ὅτι ὁ θεὸς δὲν εἶναι ψιλὴ παράστασις ἀλλὰ πνεῦμα συγκεκριμένον· διότι μόνον τὸ συγκεκριμένον εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ δὲ ἀφηρημένον δὲν εἶναι ἀληθές². Τὸ συγκεκριμένον δ' ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔλαβον ἐπίγνωσιν τῆς ἐνότητος τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τῆς συνδιαλλαγῆς τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν θεόν· ἐκτήσαντο συνείδησιν τοῦ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ θεὸς εἶναι πνεῦμα, ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνείδησει καὶ διὰ τῆς πιστευσούσης ἀνθρωπότητος ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτόν· οὕτω δὲ ὑπάρχει πατὴρ καὶ υἱὸς καὶ πνεῦμα, ὧν ἡ ἐνότης ἄνευ τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἑτέρου εἰς τὸ ἄλλο εἶναι ἡ τριαδικότης. Ταύτην δὴ τὴν ἀλήθειαν προουθυμήθησαν νὰ θεμελιώσωσι διὰ τῆς γνώσεως οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἄνδρες ἐμβριθεῖς καὶ ἔμπειροι τῆς φιλοσοφίας καὶ μάλιστα τῆς νέας πλατωνικῆς³. Οἱ Πατέρες προσήρμωσαν τὴν χριστιανικὴν ἀρχὴν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἰδέαν, διεμόρφωσαν σύστημα⁴ καὶ προεβίβασαν τὸν χριστιανισμόν⁵. Ἡ δὲ σπουδὴ ἡ ὑπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπιχειρηθεῖσα πρὸς ἐπάνοδον τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν πρώτην καθαρότητα καὶ τὴν μορφήν τῶν πρώτων αἰώνων πρέπει νὰ θεωρηθῇ οὐχὶ μόνον ὡς ἱστορικῶς ἀδύνατος ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀσυμβίβαστος. Διότι ὁ Χριστὸς ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐπιφανείᾳ

¹ Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τὸ ἐπιγραφόμενον «Φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος» ἀνήκει ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (σ. 99—120), ἡ ἀραβικὴ φιλοσοφία (121—131), ἡ σχολαστικὴ (132—212) καὶ ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐπιστημῶν (212—262).

² Ἐγγλ. 19, 99 ἐξ.

³ Οἱ νέοι πλατωνικοὶ παρὰ τὴν βαθεῖαν αὐτῶν καὶ ἀληθῆ θεωρίαν δὲν ἐκύρωσαν δι' ἀποδείξεως τὴν διδασκαλίαν, καθ' ἣν ἡ τριαδικότης εἶναι τὸ ἀληθές· ἔλειπεν ἀπ' αὐτῆς ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. (Αὐτ. 101).

⁴ Αἱ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ὀρθαὶ ἔννοιαι περὶ θεοῦ, Χριστοῦ καὶ ἀνθρώπων συναποτελοῦσι τὰ δόγματα, τὸ ὀρθὸν σύστημα. Ἡ ὀρθὴ ἔννοια ἡ περὶ θεοῦ εἶναι ἡ τριαδικότης, ἡ δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἐνανθρώπησις, ἡ δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία ἡ διὰ τῆς θείας χάριτος αἰρομένη.

⁵ Οἱ Πατέρες—λέγει ὁ Ἐγγελοσ—δηγεύνησαν πάντα τὰ ζητήματα τὰ συναφῆ πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰσήγαγον δὲ τὰς οἰκείας ἐννοίας εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν (Αὐτ. 108).

εἶναι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ Μεσσίας, αἰσθητὸς καὶ παρὼν ἄνθρωπος, οὐχὶ δὲ εἰσέτι ὁ θεός. Ἴνα ὑπάρχη ὁ θεὸς ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων, δὲν δύναται νὰ εἶναι αἰσθητὸς καὶ ἀμέσως παρὼν¹ ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναληφθῆ εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθίσῃ ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς· τότε θὰ πέμψῃ τὸν Παράκλητον, ὅστις θὰ ὀδηγήσῃ εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν. Ἡ ὑψηλὴ τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔννοια οὔτε ἐν τῇ Γραφῇ εὔρηται οὔτε ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιφανείᾳ· τὸ μέγα καὶ ὑπέροχον τῆς ἰδέας ἦλθεν ὕστερον καὶ εἰς τὴν ἰδέαν ἐπηκολούθησε τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἐκείνην ἀνεπτυξε. Τοῦτο δ' εἶναι ἔργον ἐκπρεπὲς καὶ θεσπέσιον τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ Πατέρες εἰσήγαγον τὴν φιλοσοφικὴν ἰδέαν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ συνῆψαν τὴν γενικὴν ἔννοιαν πρὸς τὸ κατ' αἰσθησιν πρόσωπον², κατεπολέμησαν τὰς παντοίας αἱρέσεις³ καὶ ἐμόρφωσαν τὴν νέαν θρησκείαν⁴.

2. Ὁ πνευματικὸς κόσμος, ὃν ἐνεῖχεν ὁ χριστιανισμὸς, ἔμελλε νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς παρὰ λαῶν βαρβάρων· διότι βάρβαρον εἶναι τὸ ἐκδέχεσθαι τὸ πνευματικὸν κατὰ τρόπον αἰσθητόν. Ἦσαν δὲ οἱ λαοὶ οὗτοι βόρειοι καὶ δὴ γερμανικοί, εἰς οὓς ἀνήκει ἡ ἐσωτερικότης καὶ βαθύτης, ἀμεσος ἀρχὴ τῆς νέας τοῦ κόσμου συνειδήσεως⁵. Ἐνῶ δ' ἐν τῇ Δύσει οἱ γερμανικοὶ λαοὶ κατεῖχον τὴν κληρονομίαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐπαγίουσαν τὰς ἑαυτῶν κατακτήσεις, ἀνεφάνη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἄλλη θρησκεία, ἡ μωαμεθανικὴ⁶. Ἐν τῷ μωαμεθανισμῷ, ὅστις ταχέως ἀνεπτύχθη καὶ ἐπέδωκεν εἰς δύναμιν ἐξωτερικὴν καὶ ἀκμὴν πνευματικὴν, ἦνθησε πλὴν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἡ

¹ Ὁ Δαλαῖ-λάμας εἶναι ἄνθρωπος αἰσθητὸς καὶ ζῶν θεωρεῖται ὑπὸ τῶν πιστῶν ὡς θεός· ὁ Χριστὸς δ' ὅμως δὲν εἶναι κατ' αἰσθησιν παρὼν ἀλλὰ θεὸς ἐνσκηνῶν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων. (Αὐτ. 112).

² Οἱ Ἕλληνες ἐμόρφωσαν θεοὺς ἀνθρωποπαθεῖς· ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία εἶναι ἔνθεν μὲν ὑπεράγαν ἔνθεν δὲ πολὺ ὀλίγον ἀνθρωποπαθής· ὑπεράγαν μὲν, διότι προσένεμεν εἰς τοὺς θεοὺς ιδιότητας καὶ μορφὰς καὶ πράξεις ἀνθρώπων· πολὺ ὀλίγον δέ, διότι ἐθεώρει τὸ θεῖον οὐχὶ ὡς ὠρισμένον καὶ ὑποκειμενικὸν ἄνθρωπον ἀλλ' ὡς ἄνθρωπον ἔχοντα μορφήν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑπάρχουσαν. Ἀλλ' ὁ ἀληθὴς θεός—παρατηρεῖ ὁ Ἐγγελοσ—εἶναι τὸ Ἀπόλυτον λαμβανόμενον ὡς συγκεκριμένον, ἐνότης τῶν ὅλως διακεκριμένων διορισμῶν. (Αὐτ. 115).

³ Οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἀντετάχθησαν, ὡς καὶ οἱ νέοι πλατωνικοί, κατὰ τῶν γνωστικῶν, ἔτι δὲ μᾶλλον κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ μάλιστα τῶν Ἀρειανῶν, οἵτινες ἠρνοῦντο τὴν θεῖαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐξελάμβανον αὐτὸν ὡς ὑπερτέρας φύσεως ἄνθρωπον. (Αὐτ. 113 ἐξ. 134 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 110 ἐξ.

⁵ Αὐτ. 117 ἐξ.

⁶ Αὐτ. 121 ἐξ.

φιλοσοφία, ἣτις ὅμως ἐνταῦθα οὐδὲν ἔχει τὸ ἴδιον καὶ διακριτικὸν γνῶρισμα. Οἱ Ἄραβες δηλαδὴ ἐγνώρισαν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν διὰ τῶν Σύρων, οἵτινες ἐκέκτηντο παιδείαν ἑλληνικὴν καὶ ἐθεράπευον τὴν φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα τὴν ἀριστοτελικὴν ἐν ταῖς Σχολαῖς τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Βηρουτοῦ καὶ τῆς Ἐδέσσης¹. Οἱ Σύροι ἐχρησίμευσαν ὡς δεσμὸς διάμεσος μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν Ἀράβων μετέφρασαν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἀραβικὴν συγγράμματα Ἑλλήνων καὶ μετήγγισαν τὴν φιλοσοφίαν τούτων εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἦσχολουῦντο δὲ οἱ Ἄραβες² ἐπιμελῶς περὶ τὴν σπουδὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἰδίᾳ τῶν λογικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν, καὶ ὑπεμνημάτιζον αὐτά³. Ὁ Ἀλγαζέλης (ἀποθανὼν τῷ 1127) συνέταξεν ἐπιτομὴν λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ἦτο ἀγχίνους σκεπτικὸς καὶ πιστὸς εἰς τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου, συγγραφεὺς τῆς *Destructio philosophorum*. Ὁ δὲ Ἀβικέννας (984—1064) καὶ ὁ Ἀβεροῦς (ἀποθανὼν τῷ 1217) ἐγένοντο ἐπιφανεῖς ὑπομνηματισταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.⁴ Πλὴν ἀλλ' ὅμως δὲν προήγαγον οἱ Ἄραβες τὴν «ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας» καὶ διέτριψαν κυρίως περὶ τὸ ζήτημα τῆς αἰδιότητος τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ⁵.

3 Ἐπονται τοῖς Ἄραβιν οἱ Ἰουδαῖοι φιλόσοφοι, ἐν οἷς προέχει ὁ Μωυσῆς Μαιμωνίδης ὁ ἐν Κορδούη τῆς Ἰσπανίας τῷ 1131 γεννηθεὶς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ζήσας. Οὗτος πρὸς ἄλλοις συνέγραψε τὸν «Ὁδηγὸν τῶν

¹ Οἱ Σύροι φιλόσοφοι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν φιλοσοφίαν ὡς μέσον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς θρησκείας. Ἐνταῦθα μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυρίας τοῦ Μωυσέως Μαιμωνίδου οἱ λεγόμενοι σοφοὶ τοῦ λόγου ἢ λαλοῦντες, οἵτινες δι' ἀτομικῶν καὶ σκεπτικῶν καὶ ἄλλων θεωρημάτων ἐπειρῶντο νὰ δείξωσιν ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος, ὅτι ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ὅλως ἀδιόριστος. (Αὐτ. 125—129).

² Οἱ χαλίφαι ἐν Βαγδάτῃ ἀνέθετον εἰς λογίους Σύρους τὴν εἰς τὴν ἀραβικὴν μετάφρασιν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων καὶ ἰδίᾳ ἰατρικῶν. Εἰς τὸν Ἰωάννην Mesue τὸν ἐκ Δαμασκοῦ ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Ἀλ-ρασιδ ἡ μετάφρασις ἔργων ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν. Οὗτος ἰδρυσε Σχολὴν πρὸς θεραπείαν τῆς ἰατρικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Honain ὡσαύτως μετέφρασεν ἑλληνικὰ ἔργα εἰς τὴν ἀραβικὴν. (Αὐτ. 123 ἐξ).

³ Αὐτ. 129 ἐξ.

⁴ Ἡ γνωριμία καὶ οἰκείωσις τῶν Ἀράβων πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ἔχει ἱστορικὴν σπουδαιότητα διότι διὰ τῶν ὑπομνημάτων καὶ μεταφράσεων ἐκείνων ἐγνώρισαν κατὰ πρῶτον τὸν Σταγίριτην οἱ ἐν τῇ Δύσει. Ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ μάλιστα Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων μετεγλωττίσθησαν αἱ μεταφράσεις καὶ τὰ ὑπομνήματα εἰς τὴν λατινικὴν. (Ἐνθ. ἄνωτ. καὶ σ. 131).

⁵ Αὐτ. 125.

πλανωμένων» (More Nevochim, Doctor perplexorum) και ανέπτυ-
ξεν ἀφηρημένην μεταφυσικὴν συναπτομένην πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ
Μωυσέως. Καὶ ἐφήρμοσε μὲν τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν πρὸς ἐξή-
γησιν τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ θεμελίωσιν τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας
ἀλλὰ διαφωνῶν πρὸς τὸν Σταγυρίτην ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς δημιουρ-
γηθέντα καὶ τὴν ὕλην οὐχὶ αἰδίου¹.

4. Τὰ θεωρήματα τῆς πίστεως, τὰ δόγματα τὰ ὑπὸ τῶν Πατέρων
συγκροτηθέντα, προθυμήθησαν νὰ διασαφήσωσι καὶ ἐμπεδώσωσιν
οἱ σχολαστικοί², ὧν ἡ φιλοσοφία ὑπηρετοῦσα εἰς τὴν θεολογίαν³ καὶ
δρομωμένη ἀπὸ δογματικῶν προϋποθέσεων⁴ ἴσχυσεν ἐπὶ χίλια περίπου
ἔτη (ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος) καὶ ἤκμασε κατὰ τὴν 12ην,
13ην καὶ 14ην ἑκατονταετηρίδα, ἔχει δὲ κυριώτατον προστάτην καὶ
σπουδαιότατον ἐκπρόσωπον Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην⁵. Ἡ φιλοσοφία αὕτη⁶
ἀνήκει εἰς τὰ νέα καὶ σφριγῶντα ἔθνη, ἅτινα διὰ τῆς λεγομένης μετα-

¹ Αὐτ. 131.

² Τὸ ὄνομα τοῦτο κατάγεται ἐκ τῶν παρὰ τοῖς μεγάλοις ναοῖς καὶ τοῖς
μοναστηρίοις ὑπαρχουσῶν Σχολῶν, ὧν ὁ ἐπόπτης ἐλέγετο σχολαστικός
(scholasticus), καὶ ἐδίδασκεν αὐτὸς τὴν σπουδαιοτάτην ἐπιστήμην, τὴν θεολο-
γίαν. (Αὐτ. 150).

³ Ἡ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διανόησις δὲν ἦτο ἐλευθέρᾳ ἀλλ' ἐξηρατο
ἐκ τῆς θεολογίας· τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ περιεχομένου αὐτῆς
εἶναι ἡ ἔλλειψις αὐτοτελείας. (Αὐτ. 154. 156).

⁴ Ὁ Ἔγγελος παρατηρεῖ ὅτι ὁ ὅρος «σχολαστικὴ φιλοσοφία» εἶναι σφόδρα
ἀδιόριστος καὶ σημαίνει οὐχὶ ὠρισμένην θεωρίαν ἢ σύστημα φιλοσοφικὸν ἀλλὰ
τάσεις τοῦ χριστιανισμοῦ φιλοσοφικὰς ἐπὶ μίαν περίπου χιλιετηρίδα διατηρη-
θείσας καὶ ἀνομολογεῖ ὅτι ἡ μελέτη αὐτῆς εἶναι δυσχερῆς ἄλλως τε καὶ ἔνε-
κα τῆς γλώσσης (παρεφθαρμένης λατινικῆς), ἧτις ἦτο ὄργανον ἀκατάλληλον
πρὸς ἔκφρασιν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ βαθυτέρων διανοημάτων. (Αὐτ. 148 ἐξ.).

⁵ Κέντρον τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ἡ πόλις τῶν Παρισίων
καὶ δὴ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον αὐτῆς.

⁶ Εἰρήσθω ὅτι τὰ πρῶτα βοηθήματα τῆς προκειμένης φιλοσοφίας ἦσαν
πενιχρά· ἐν ἀρχῇ ἦσαν γνωστὰ μόνον ἡ εἰσαγωγή τοῦ Πορφυρίου καὶ τὰ εἰς
τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα τοῦ Βοηθίου, αἱ ἐπι-
τομαὶ τοῦ Κασσιόδωρου καὶ αἱ εἰς τὸν Αὐγουστίνον προσνεμόμεναι πραγματεῖαι
De categoriis καὶ De dialectica. Ἐμελετᾶτο μὲν μάλιστα καὶ ἐτιμᾶτο ἡ ἀρι-
στοτελικὴ φιλοσοφία ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς ἐσπουδάζετο οὐχὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει αὐτῆς·
διότι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἦσαν γνωστὰ καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον τὰ λογικὰ
ἔργα τοῦ φιλοσόφου (τὸ ὄργανον). Ἡ φυσικὴ ἐκείνου ἐγένετο γνωστὴ
ὕστερον καὶ δὴ τὸ πρῶτον διὰ τῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἀραβικῶν μεταφράσεων,
τέλος δὲ μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας ἐμελετᾶτο ἀμέσως ἐκ
τοῦ πρωτοτύπου. (Αὐτ. 153, 159).

ναστιάσεως τῶν λαῶν κατέκλυσαν τὴν Δύσιν,¹ κατέλυσαν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τοῦ ἀρχαίου νέον ἀνίδρυσαν κόσμον². Ἀρχονται δὲ συνήθως τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκώτου Ἐριγένους³, ὅστις ἤκμασε κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα (περὶ τὸ 860) καὶ ἐθεράπευσεν ἐπιμελῶς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ αὐτῇ Καρόλου τοῦ φαλακροῦ, οὗ τῇ ἐντολῇ μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοσ αὐτοκράτορος πεμφθέντα (τῷ 824) δῶρον πρὸς τὸν Λουδοβίκον τὸν εὐσεβῆ συγγράμματα τοῦ (λεγομένου) Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ὑστερον δ' ἔζησεν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ προέστη τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλφρέδου ἰδρυθείσης ἐν Ὁξωνίᾳ Ἀκαδημείας. Πλὴν τῶν μεταφράσεων κατέλιπε καὶ ἴδια ἔργα, ἐν οἷς τὸ «Περὶ φύσεως μερισμοῦ» (De divisione naturae), διακρινόμενα κατὰ τὴν ἀγγίνοιαν καὶ βαθύτητα. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ δ' ἐνέκρινε τὰ νέα πλατωνικὰ θεωρήματα καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς ζητήμασιν ἀπέκλινεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, διὸ καὶ ἀπεδοκιμάσθη ὑπ' αὐτῆς⁴.

δ. Παρακολουθῶν ὁ Ἐγελος τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας διακρίνει ἕξ αὐτῆς κατευθύνσεις. Ἡ πρώτη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπὶ μεταφυσικῶν λόγων θεμελίωσιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἔσχε προστάτας Ἀνσελμον τὸν Κανταουρίας (1034—1109) καὶ τὸν Πέτρον Ἀβαιλάρδον (1079—1142) ὧν ἐκεῖνος μὲν ἀπεδείκνυεν ἐν τῷ συγγράμματι «Cur Deus homo» τὸ δόγμα τῆς ἀπολυτρόσεως καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ Proslogium ἀνέπτυσσε τὴν μέχρι Καντίου κρατοῦσαν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ⁵ οὗτος δ' ἐπειράτο νὰ κυρώσῃ φιλοσοφικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς

¹ Οἱ νικηταὶ λαοὶ ἐκρατήθησαν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸ ἐν ταῖς κατακτηθείσαις χώραις κρατοῦν πνεῦμα, ὅπερ ἦτο ἐκκλησιαστικὸν καὶ θρησκευτικόν.

² Αὐτ. 139.

³ Ἡ πατρίς αὐτοῦ εἶναι ἄγνωστον ἂν ἦτο ἡ Σκωτία ἢ ἡ Ἰρλανδία.

⁴ Ὁ Ἐγελος παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἰωάννης Σκῶτος δὲν ἀνήκει κατ' ἀλήθειαν εἰς τοὺς σχολαστικούς, διότι τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ ἐφαρμόζοντες ὅτι ἤδη ὁ Σκῶτος ἔλεγεν· «ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀληθὴς θρησκεία καὶ ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία». Ὅπερ χαρακτηρίζει ἰδίᾳ τοὺς σχολαστικούς εἶναι α) ἡ ἕρις ὀνοματοκρατικῶν καὶ πραγματοκρατικῶν καὶ β) αἱ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως θεοῦ. (Αὐτ. 161 ἐξ.).

⁵ Αὐτ. 162—169. Περὶ τοῦ Ἀνσελμου λέγεται ὅτι κατέβαλε τὰ θεμέλια τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. (Αὐτ. 162).

ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τὸ δόγμα τὸ περὶ τριάδος¹. Ἡ δευτέρα κατεύθυνσις ἐσκόπει τὴν μεθοδικὴν ἐκθεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδαγμάτων ἐν συναφείᾳ πρὸς τοὺς μεταφυσικοὺς λόγους, τὴν ἐπιστημονικὴν κατανόησιν τῆς θεολογίας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον εἰργάσθησαν ὁ Πέτρος Λομβαρδὸς (ἀποθανὼν τῷ 1164) συντάξας τὴν πρώτην συλλογὴν γνωμῶν (IV libri sententiarum) χρησιμεύσασαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὡς βάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας², Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης (1224—1274) γράψας μὲν ὑπομνήματα εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Λομβαρδὸν καὶ ἐπὶ τούτοις *summa theologiae*³ ἀναπτύξας δὲ φιλοσοφικῶς τε καὶ μεθοδικῶς τὴν θεολογίαν⁴ ἔτι δὲ ὁ οὐχ ἦττον περιώνυμος Ἰωάννης Δούνσιος Σκῶτος, ὡσαύτως ὑπομνηματίσας τὸν Λομβαρδὸν καὶ μετ' ἀγχινοίας κορυφώσας καὶ τελειώσας τὴν σχολαστικὴν μέθοδον⁵.

6. Ὡς τρίτην τάσιν χαρακτηρίζει ὁ Ἐγγελοῦ τὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 12ου καὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα γενομένην εἰς τοὺς ἐν τῇ Δύσει θεολόγους γνωριμίαν καὶ οἰκείωσιν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν εἰς αὐτὰ παντοίων (ἐλληνικῶν καὶ ἀραβικῶν) ὑπομνημάτων, ἧτις

¹ Ὁ Ἄνσελμος καὶ ὁ Ἀβαιλάρδος συνετέλεσαν ὅπως εἰσαχθῆ εἰς τὴν θεολογίαν ἡ φιλοσοφία. (Αὐτ. 170).

² Συνέλεξε δηλαδὴ δόγματα καὶ ἀποφάνσεις συνόδων καὶ ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ προσέθηκεν αὐτοῖς πρόσφορα ἐρωτήματα, ἅτινα ἐγίνοντο ἐν τῇ Σχολῇ ὑπόθεσις συζητήσεων. Αὐτὸς οὗτος ἀπεκρίνεται εἰς τὰ ἐρωτήματα ἀλλ' ἐπῆγε τὰς ἀντιλογίας. Ἡ ἀπόκρισις δ' ὁμως καταλείπει πολλάκις τὸ πρᾶγμα ἀμφίβολον καὶ δὲν λύει ὀριστικῶς τὸ ζήτημα. Καταγράφονται ἐνταῦθα οἱ λόγοι οἱ συνηγοροῦντες καὶ οἱ ἀντιτείνοντες εἰς ἑκάστην ἀπόφασιν καὶ παρέχονται κανόνες πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν διαφορῶν. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος βιβλίον ὑπεμνηματίζετο καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ὑπὸ τῶν *doctores theologiae dogmaticae*, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς οἱ δημόσιοι φύλακες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. (Αὐτ. 171 ἐξ.).

³ Ἡ *summa* τοῦ Θωμᾶ κατέστη εὐδοκιμοτάτη καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κύριον βιβλίον τῆς σχολαστικῆς θεολογίας.

⁴ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης εἶχε βαθεῖαν γνῶσιν τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, προσηγορεύετο δὲ *doctor angelicus* καὶ δεύτερος Αὐγουστίνος. (Αὐτ. 173 ἐξ.).

⁵ Ὁ Δούνσιος Σκῶτος ἦλθε τῷ 1304 εἰς Παρισίους καὶ τῷ 1308 εἰς Κολωνίαν διδάσκαλος τοῦ ἐκεῖ ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου. Ἐνεκα τῆς ἀγχινοίας ὠνομάζετο καὶ *Deus inter philosophos*. Ἐλέγετο δὲ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐμόρφωσεν οὕτω τὴν φιλοσοφίαν ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ἐπινοητὴς αὐτῆς· ἐγίνωσκε τόσον τὰ μυστήρια τῆς πίστεως, ὥστε σχεδὸν δὲν ἐπίστευεν εἰς αὐτά· ἐγίνωσκε τὰ ἀπόρρητα τῆς προνοίας ὥσει εἶχε διεισδύσει εἰς αὐτά, τὰς ιδιότητας τῶν ἀγγέλων ὥσει ἦτο αὐτὸς ἄγγελος· ἔγραψεν ἐν ὀλίγοις ἔτεσι τοσαῦτα, ὥστε μόλις θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναγνώσῃ. (Αὐτ. 174 ἐξ.).

γνωριμία ἦτο πρότερον ἑλλιπὴς καὶ περιορισμένη¹. Τὴν τάσιν ταύτην ἐκπροσωποῦσιν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλήσιος (ἀποθανὼν τῷ 1245) ὁ ἐπονομαζόμενος *Doctor irrefragabilis*² καὶ Ἀλβέρτος ὁ μέγας (1193—1280), ὁ περιφανέστατος Γερμανὸς σχολαστικός, ὅστις ἔγραψεν ἄλλα τε πολλὰ καὶ διεσάφησε τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἀράβων ὑπομνηματιστῶν τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους³.

7. Τετάρτη κατεύθυνσις εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς πραγματοκρατικῆς καὶ τῆς ὀνοματοκρατικῆς θεωρίας, ὧν ἐκείνη μὲν ἀπέφαινε τὰ καθόλου ὡς πράγματα αὕτη δὲ ὡς ὀνόματα. Προστάται τῆς ὀνοματοκρατικῆς ἐκδοχῆς μνημονεύονται ὁ Ῥοσκελῖνος, ὁ Οὐαλτῆρος, ὁ Ὀκκαμος καὶ ὁ Βουριδανός. Ὁ Ῥοσκελῖνος εἶναι ὁ ἀρχαιότατος ὀνοματοκρατικὸς παραδεχόμενος ὅτι τὰ καθόλου, αἱ ἰδέαι, δὲν ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰς καὶ ἔκτος τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου, ὅτι εἶναι μόνον παραστάσεις, ὑποκειμενικαὶ γενικεύσεις, προϊόντα τῆς διανοίας. Ἐφαρμόζων δὲ τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς τὸ δόγμα τῆς ἁγίας τριάδος κατέληγεν εἰς τριθεΐαν, διὸ καὶ κατεκρίθη τῷ 1092 ὑπὸ τῆς ἐν Soisson συνελθούσης συνόδου καὶ ἠναγκάσθη νὰ παλινωδήσῃ⁴. Ὁ δὲ Οὐαλτῆρος ὁ ἐκ Μοντάγνης (ἀποθανὼν τῷ 1174) ἐπειράθη νὰ συνάψῃ τὰ καθόλου πρὸς τὰ ἄτομα⁵.

¹ Μέχρι τοῦδε ἦσαν γνωστὰ μόνον τὰ λογικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔργα διὰ μέσου τοῦ Βοηθίου, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Κασσιωδώρου. (Αὐτ. 176).

² Παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ εὐρίσκομεν τὴν γνῶσιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερίκος ὁ δεύτερος ἐφρόντισεν ὅπως μετενεχθῶσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἀριστοτελικά βιβλία καὶ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν λατινικὴν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, ὅτε ἀνεφάνησαν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ἐκκλησία προέβαλε δυσχερείας καὶ ἐδείχθη δυσμενής· ἡ ἐν Παρισίοις συνελθοῦσα τῷ 1209 σύνοδος ἀπηγόρευσε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ τῶν Φυσικῶν, ὡς καὶ τῶν οἰκείων συνόψεων· ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος ἐν ἐγγράφῳ πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων (τῷ 1231) ἀπηγόρευε τὰ Φυσικὰ ἕως οὗ δοκιμασθῶσι καὶ καθαρθῶσιν ἀπὸ πάσης ὑποψίας καὶ πλάνης. Ἀλλ' ὕστερον (τῷ 1366) τοῦναντίον παρηγγέλθη ὑπὸ δύο καρδιναλίων, ἵνα μηδεὶς γίνηται *magister*, ἐὰν μὴ ἔχη σπουδάσει καὶ κατανοήσει ὠρισμένα βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ τινὰ τῶν Φυσικῶν. (Αὐτ. 177).

³ Παράδοξον εἶναι ὅτι ὁ Ἀλβέρτος οὔτε τὴν ἑλληνικὴν οὔτε τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ἐγίνωσκε καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶχεν ἀτοπωτάτας δοξασίας. Τὸ ὄνομα τῶν ἐπικουρείων παράγει ἐκ τοῦ *cura* ὡς ἀσχολουμένων περὶ πολλὰ ἀνωφελῆ· οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι—λέγει—προέφερον τὰς θεωρίας αὐτῶν ἐν στίχοις καὶ ἤδον ἐν ταῖς στοαῖς· ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πυθαγόρας καταλέγονται εἰς τοὺς Στωικούς. (Αὐτ. 178 ἔξ.).

⁴ Αὐτ. 180 ἔξ.

⁵ Αὐτ. 182.

Ὁ Γουλιέλμος Ὁκκάμος ἐγεννήθη τῷ 1300 ἐν τῷ χωρίῳ Occam τῆς ἀγγλικῆς κομιτείας Surrey, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβεν. Ἐν τῷ κατὰ τοῦ πάπα ἀγῶνι τῶν ἡγεμόνων, τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου, ἐτάχθη προθύμως ὑπὲρ αὐτῶν ἀποκρούων τὰς ἀλαζονικὰς ἀξιώσεις ἐκείνου¹. Τῷ 1328 ἐξωρίσθη καὶ τῷ 1343 ἀπέθανεν ἐν Μονάχῳ καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα² ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν σφόδρα τιμώμενος ἐπωνομάζετο doctor invincibilis καὶ ὑπὸ τῶν μετέπειτα ὀνοματοκρατικῶν ἐκαλεῖτο venerabilis inceptor. Ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ ὅτι ἡ τῶν πραγματοκρατικῶν θεωρία εἶναι ἀνυπόστατος, διότι τὸ καθόλου εἶναι ψιλὸν τοῦ νοῦ ἐπιγέννημα, ἐνῶ ἀληθῆ ὑπαρξιν ἔχει μόνον τὸ καθ' ἕκαστον³. Ὁ δὲ Βουριδανὸς ἦτο ὀνοματοκρατικὸς ἀποκλίνων πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης καὶ παραδεχόμενος ὅτι ἡ βούλησις ἤρτηται ἐκ τῶν περιστάσεων⁴.

8. Πέμπτη τάσις θεωρεῖται ἡ τυπικὴ διαλεκτικὴ ἢ τεχνικοὺς ὄρους ἐπινοήσασα καὶ περὶ ἀσήμαντα καὶ μικρολόγα ζητήματα διατρίβουσα, ὡς βλέπει τις παρὰ τῷ Ἰουλιανῷ, ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ Τολέδου, καὶ τῷ Πασχασίῳ Ραδβέρτῳ. Ἐκεῖνος ἐρωτᾷ· ὅποτε οἱ νεκροὶ θὰ ἀναστῶσιν ἔχοντες σάρκα, ἐν τίνι ἄρα ἡλικίᾳ θὰ ἀναστῶσιν, ἐν τίνι μορφῇ καὶ τοῦ σώματος κατασκευῇ; Οὗτος δ' ἐν διτόμῳ ἔργῳ ἐπιγραφομένῳ «De partu beatæ virginis» ἐπεζήτησε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ τότε περιμάχητον ζήτημα τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἂν δηλονότι αὕτη ὑπῆρξε φυσικὴ ἢ ὑπερφυσικὴ⁵.

9. Τέλος ἕκτη κατεύθυνσις εἶναι ἡ μυστικὴ⁶, ἣτις καθοδηγεῖται

¹ Ὁ Γουλιέλμος ἔλεγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· «Tu me defendas gladio, ego te defendam calamo».

² Τὸ ἐν Παρισίοις Πανεπιστήμιον ἀπηγόρευσε τὴν διδασκαλίαν τῆς θεωρίας τοῦ Ὁκκάμου καὶ τὴν μνειάν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. (Αὐτ. 189).

³ Αὐτ. 184—189.

⁴ Κατὰ τοῦ Βουριδανοῦ προσάγεται ὑπὸ τῶν ἐναντίων τὸ παράδειγμα τοῦ ὄνου, ὅστις μεταξὺ δύο ὁμοίων δεμάτων χόρτου εὕρισκόμενος ἴσταται ἀκίνητος καὶ ἀποθνήσκει ἐκ τῆς πείνης. (Αὐτ. 189).

⁵ Ἡ τοῦ θεοῦ σοφία καὶ παντοδυναμία, ἡ προόρασις καὶ ὁ προορισμός, ἦσαν ὑποθέσεις παρεκτικαὶ παντοίων ζητημάτων. Παρὰ τῷ Πέτρῳ Λομβαρδῷ, ὅπου ἐξετάζεται ἡ τριαδικότης, ἡ δημιουργία, ἡ τῶν ἀγγέλων πτώσις καὶ ἄλλα, εὕρισκονται τοιαῦτα ζητήματα, οἷον τὸ ἐξῆς· εἰ μὴ ὑπῆρχε δημιούργημα, θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ τοῦ θεοῦ προόρασις καὶ ὁ προορισμός; Εἰς τοῦτο ἀπήντα Θωμᾶς ὁ ἐκ Στρασβούργου· «Tunc ubi tunc, in se, quoniam sibi sufficit ipse». (Αὐτ. 192 ἐξ.).

⁶ Αὐτ. 194—198.

ὑπὸ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ καὶ περιπνέεται ὑπὸ ἑξαιρέτου εὐσεβείας, διακρίνεται κατὰ τὸ βάθος καὶ ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὸν κατόπιν σπινοζισμόν. Τὴν τάσιν ταύτην ἐκπροσωποῦσι πλὴν τοῦ παλαιότερου Ἰωάννου Σκότου πολλοὶ νεώτεροι, ὡς ὁ Ἰωάννης Charlier ἢ Γέρσον, γεννηθεὶς τῷ 1363 καὶ συγγράψας μυστικὴν θεολογίαν (theologia mystica)· ὁ Ραιμοῦνδος Σαβόνδιος, καθηγητὴς ἐν Τολώσῃ περὶ τὸ 1437 καὶ συγγραφεὺς τῆς φυσικῆς θεολογίας (theologia naturalis), ἐν ἧ διερευνᾶται ἡ φύσις τῶν ὄντων, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ θεοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ἰστορίᾳ τοῦ θεανθρώπου¹· ὁ Ρογῆρος Βάκων (ἀποθανὼν τῷ 1294), ἀσχοληθεὶς ἰδίᾳ περὶ τὴν φυσικὴν καὶ ἐφευρῶν τὴν πυρίτιδα, τὸ κάτοπτρον καὶ τὸ τηλεσκόπιον· ὁ Ραιμοῦνδος Λοῦλλος (1234—1315), ὁ πλήρη δράσεως καὶ περιπετειῶν βίον διαγαγὼν καὶ ὀνομαστὸς καταστάς διὰ τὴν φερόνυμον τέχνην (ars lulliana), ἣν ὠνόμαζε μεγάλην (ars magna) καὶ ὑπελάμβανεν ὡς ἐπιτηδεΐαν πρὸς ἐπίλυσιν πάντων τῆς ἐπιστήμης τῶν ζητημάτων². Ὁ Λοῦλλος ἐφαντάζετο ὅτι διὰ τῆς περιστροφῆς ἐντέχνου κύκλου δύνανται ἐναργῶς νὰ ἀποδεικνύωνται πάντα³.

Ἐπισκοπῶν ὁ Ἔγγελος τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς διηρεῦνων ὑψηλὸν ὑποκείμενον, τὴν θρησκείαν· πολλοὶ ἐκείνων ὑπῆρξαν λόγιοι καὶ εὐγενεῖς ἄνδρες διακρινόμενοι κατὰ τὴν βαθύνοιαν ἀλλ' ἡ φιλοσοφία ὅμως αὐτῶν ἀμοιροῖ οὐσιώδους περιεχομένου, δὲν διεγείρει ἀληθινὸν διαφέρον καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτήν. Ὁ νοῦς περιπλανᾶται περὶ ἀνυποστάτους συνδέσεις κατηγοριῶν καὶ τὸ νοητὸν κράτος εἶναι περικεκοσμημένον δι' αἰσθητῶν μορφῶν, ἀγγέλων, ἁγίων καὶ μαρτύρων, ἀντὶ τῶν ἐννοιῶν⁴.

¹ Ὁ Ραιμοῦνδος ἐπεζήτη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν, τὴν τριαδικότητα, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἰστορίᾳ τοῦ θεανθρώπου· ἐκ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως συνῆγε τὸν θεὸν καὶ ἐκ τοῦ ἐνδομύχου κόσμου ἤντλει τὴν ἠθικότητα.

² Ὁ Λοῦλλος μετῆλθε περίεργον καὶ περίπλοκον μέθοδον, δι' ἧς ἐπίστευεν ὅτι ἔλυε πάντα τὰ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἀναφερόμενα προβλήματα. Ἡ κυρία σπουδὴ αὐτοῦ ἦτο, ὅπως ἀπαριθμῆσῃ καὶ κατατάξῃ τὰς καθαρὰς κατηγορίας, εἰς ἃς ὑπάγονται τὰ πράγματα, καὶ δυνηθῆ εὐκόλως νὰ ἀποδίδῃ εἰς ἕκαστον αὐτῶν τὴν οἰκείαν ἐννοιαν. (Αὐτ. 197 ἔξ.).

³ Σημειῶδες ὅτι ὁ Ἔγγελος οὐδεμίαν ποιεῖται μνειάν οὔτε τῶν δύο Βικτωρίων οὔτε τοῦ Βοναβεντούρα οὔτε τοῦ Ἐκκάρτου καὶ ἄλλων μεγάλων Γερμανῶν μυστικῶν.

⁴ Αὐτ. 198 ἔξ.

10. Ἡ μετὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπικοινωνία ἢ διὰ τῶν σταυροφοριῶν γενομένη, ἢ ἐπίδοσις τῆς ἐμπορίας καὶ αἱ ἐπιτευχθεῖσαι ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἐπήνεγκον νέαν εἰς τὴν διανόησιν τροπὴν καὶ ἐπόρισαν αὐτοτέλειαν καὶ ἐλευθερίαν. Αὕτη δὴ ἔγκειται ἐν τῇ ἀναγεννήσει τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος¹, ἐν τῇ ἀνακαινίσει τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας² καὶ τῇ ἀναζωογονήσει τοῦ χριστιανισμοῦ (τῇ ἐκκλησιαστικῇ μεταρρυθμίσει)³. Μετὰ τὴν ἀτυχῆ πτώσιν τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἔσπερία Εὐρώπη ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ οἰκειωθῆ διὰ τῶν ἐκεῖσε καταφυγόντων λογίων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ μελετᾷ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου⁴. Τὸ ἐντεῦθεν ἐπιμελῶς ἐσπουδάζετο ἡ ἔνδοξος γραμματεία καὶ ἀμέσως ἀπὸ τῶν πηγῶν διηρευνᾶτο μετὰ θαυμασμοῦ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Οὕτω πῶς ἀνεγεννήθησαν καὶ ἀνεκτήσαντο τὴν πρώτην μορφήν πάντα τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, ὧν ἕκαστον ἔτυχεν ἰδίων προστατῶν⁵.

Τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἐθεράπευσε μάλιστα ὁ Πομπονάτιος, γράψας ἄλλα τε καὶ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (*De immortalitate animae*), ἐν ᾧ ἔργῳ δεικνύει τὴν πραγματικὴν τοῦ Σταγίριτου περὶ ἀθανασίας γνώμην⁶. Εὐρύτεραν διάδοσιν καὶ θερμοτέραν σπουδὴν ἔσχεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, οὗ τὰ χειρόγραφα ἐκομίσθησαν τότε ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Δύσιν. Ἑλληνες λοιπόν, φυγάδες ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐδίδαξαν τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος, ὁ τέως πατριάρχης καὶ ὕστερον γενόμενος καρδινάλιος,

¹ Ἡ διανόησις ἠλευθερώθη ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς σχολαστικῆς μεθόδου, ἀφ' οὗ ἀνεγεννήθησαν αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι καὶ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἀνέλαβε τὴν ἀρχέγονον αὐτῆς μορφήν.

² Ἡ ἐπιστήμη καὶ γνῶσις τῆς φύσεως ἀπέρριψε τὸν ζυγὸν τῆς θεολογίας.

³ Ἡ μὲν ἀναγέννησις τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος συνετελέσθη ἐν Ἰταλίᾳ ἢ δ' ἐκκλησιαστικῇ μεταρρυθμίσει ἐν Γερμανίᾳ.

⁴ Καὶ πρότερον ἤδη, ὅτε ἠπειλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐπέμφθησαν πρέσβεις εἰς τὴν Δύσιν πρὸς αἰτησὶν βοήθειας· πολλοὶ δὲ λόγοι ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ καὶ διέδοσαν τὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἀγάπην. Ὁ Πετράρχης ἐδιδάχη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ Βαλαάμ, μοναχοῦ ἐκ Καλαβρίας· ὁ Χρυσολωρᾶς ἐξέλεξεν ἀπὸ τοῦ 1395 τὴν Ἰταλίαν ὡς σταθερὰν διαμονήν. (Αὐτ. 214).

⁵ Αὐτ. 212—215.

⁶ Οἱ σχολαστικοὶ ἐδόξαζον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο τῆς ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν. Ἀλλ' οἱ ἀβερροϊκοὶ τὸ ἐναντίον ἰσχυρίζοντο ὅτι κατὰ τὸν Σταγίριτην μόνον ὁ καθόλου νοῦς εἶναι αἰώνιος καὶ ἀθάνατος ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι θνητὴ, κατ' ἀκολουθίαν προσωπικὴ ἀθανασία δὲν ὑπάρχει. Τὴν διαφορὰν ταύτην διασαφεῖ ἐν τῷ οἰκείῳ συγγράμματι ὁ Πομπονάτιος. (Αὐτ. 215).

ἐποίησεν εἰς τοὺς Ἑσπερίους γνωστὸν τὸν θεῖον φιλόσοφον. Ὁ *Μαρσίλιος Φικῖνος* ἐκ Φλωρεντίας (1433—1499) μετέφρασε τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν λατινικὴν, συνέγραψε πλατωνικὴν θεολογίαν (theologia platonica) καὶ ἐδίδαξε τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πρόκλον· ἔδρασε δ' ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημείᾳ, ἣν ἐν Φλωρεντίᾳ ἀνίδρυσεν ὁ Κόσμος ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων ἐπαναγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν μετὰ ἑννέα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας τὴν Ἀκαδημείαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἰωάννης *Πίκος*, κόμης τῆς Μιρανδόλης ἐπεχείρησεν ἐν Ρώμῃ νὰ διαλάβῃ περὶ 900 ζητημάτων. ἐξ ὧν τὰ 55 κατήγοντο ἐκ τοῦ Πρόκλου¹.

Τὴν ἐπικούρειον (ἀτομικὴν) φιλοσοφίαν ἀνεξωπύρησεν ὁ *Γασσενδης* ἀνήκων εἰς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καρτεσίου². Ἀσθενεστέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀναβίωσις τῆς στωικῆς θεωρίας διὰ τοῦ *Λιπίου*. Συγχρόνως δὲ ἀνεκαινίζετο ἡ πρὸς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν συγγενὴς θεωρία τῆς Καβάλλας, ἥς προστάτης ἐγένετο ὁ Γερμανὸς φιλανθρωπιστῆς Ἰω. Reuchlin (Καρνίων) ὁ μεταφράσας κωμωδίας τινὰς τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐπιχειρήσας νὰ ἀναπλάσῃ τὴν γνησίαν τῶν πυθαγορείων διδασκαλίαν³. Ἀλλὰ καὶ πρακτικὴ τις καὶ δημώδης ἀνεφάνη τότε φιλοσοφία ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀνθρώπου τῆς τε ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκποριζομένη· ἐθεωρήθησαν τὰ συναισθητά ὡς ἄξια προσοχῆς καὶ ἀπητήθη ὅπως ὁ ἄνθρωπος ὁμιλῇ ἐξ ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπειρίας. Ἀπὸ τοιαύτης προϋποθέσεως προέκυψαν πολλὰ συγγράμματα τὰ μὲν ἀπροκατάληπτα τὰ δὲ ἀντίθετα καὶ πολέμια τῆς σχολαστικῆς διανοήσεως. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι τὰ ἔργα τοῦ Πετράρχου, ἔτι δ' ἐν πολλοῖς τὰ τοῦ Ἐράσμου καὶ τοῦ Μελάγχθωνος. Ὡσαύτως διδακτικὰ καὶ ἐπαγωγὰ εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Montaigne καὶ τοῦ Charron μὴ διακρινόμενα δι' ἰδίαν τινὰ φιλοσοφικὴν ῥοπὴν ἀλλὰ περιπνεόμενα ὑπὸ τοῦ ὑγινοῦς ἀνθρωπίνου πνεύματος⁴.

11. Ἡ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας παρήγαγε τὴν ἀνακαίνισιν τῆς περὶ τὴν φύσιν σπουδῆς καὶ τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης γενομένην ὡσαύτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Θεράποντες δὲ αὐτῆς περιφανεῖς ἐξαίρονται πέντε, ὁ Γάρδανος, ὁ Καμπανέλλας, ὁ Βροῦνος, ὁ Βανίνι,

¹ Αὐτ. 216.

² Αὐτ. 216.

³ Εἰς τὸν Reuchlin (1455—1522) ὀφείλεται ἡ μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ νὰ διακωλύσῃ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κράτους ὅπως ἀφανισθῶσι πάντα τὰ ἑβραϊκὰ βιβλία. (Αὐτ. 217).

⁴ Αὐτ. 217 ἐξ.